

АХЛОҚИ ИТТИЛООТЇ ВА КОМПЮТЕРЇ: РАВАНДҲО ВА ЧОЛИШҲОИ ИМРЇЗА

Неъматов Ғолиб Нуралиевич

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, дотсенти
кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ. Суроға: 734021,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёб. Рӯдакӣ, 21. E-mail: N.Golib.@mail.ru.. Тел.:
(+992) 933432242,

Баротов Чаъмаҳон Шарофиддинович

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, муаллими
калони кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионӣ. Суроға: 734021,
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёб. Рӯдакӣ, 21. E-mail:

jamahonbarotov@gmail.com. Тел.: (+992) 900489955

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17331073>

Аннотатсия: Дар мақола равандҳои ташаккули ахлоқи иттилоотӣ ва компютерӣ дар ҷомеаи муосир баррасӣ карда мешаванд. Масъалаҳои асосии ахлоқӣ, ки бо рушди технологияҳои иттилоотӣ ва компютерӣ ба вучуд меоянд, мисли махфият, масъулият, эътимоднокӣ, ҳуқуқ ба моликияти рақамӣ ва дигар ҷолишҳои замонавӣ таҳлил мешаванд. Муаллиф масъалаҳои нави ахлоқиро, аз ҷумла таъсири Интернетӣ ашё (IoT) ва мушкилоти даҳлатнопазирӣ ба ҳаёти шахсӣ мавриди таҳқиқ қарор медиҳад. Мақола аҳамияти рушди ахлоқи иттилоотиро ҳамчун соҳаи илмӣ ва амалиро таъкид мекунад ва зарурати таҳияи қоидаҳои умумиахлоқӣ барои танзими рафтори инсон дар муҳити рақамиро равшан месозад.

Калидвожаҳо: ахлоқи иттилоотӣ, ахлоқи компютерӣ, махфият, масъулияти ахлоқӣ, Интернетӣ ашё (IoT), технологияҳои иттилоотӣ, ҳуқуқи рақамӣ, алгоритмҳои бидуни шаффофият, эътимоднокии иттилоот, даҳлатнопазирӣ, иттилооти бардурӯғ.

Аннотация: В статье рассматриваются процессы формирования информационной и компьютерной этики в современном обществе. Анализируются основные этические вопросы, возникающие в связи с развитием информационных и компьютерных технологий, такие как конфиденциальность, ответственность, надежность, право на цифровую собственность и другие современные вызовы. Автор исследует новые этические проблемы, включая влияние Интернета вещей (IoT) и проблемы неприкосновенности частной жизни. В статье подчеркивается важность развития информационной этики как научной и прикладной дисциплины и необходимость разработки общих этических норм для регулирования поведения человека в цифровой среде.

Ключевые слова: информационная этика, компьютерная этика, конфиденциальность, этическая ответственность, Интернет вещей (IoT), информационные технологии, цифровые права, непрозрачные алгоритмы, надежность информации, неприкосновенность, фейковая информация.

Abstract: The article discusses the processes of formation of information and computer ethics in modern society. It analyzes key ethical issues arising from the development of information and computer technologies, such as privacy, responsibility, reliability, digital property rights, and other contemporary challenges. The author examines new ethical

problems including the impact of the Internet of Things (IoT) and privacy concerns. The article emphasizes the importance of advancing information ethics as a scientific and applied discipline and highlights the need for developing universal ethical guidelines to regulate human behavior in the digital environment.

Keywords: information ethics, computer ethics, privacy, ethical responsibility, Internet of Things (IoT), information technologies, digital rights, opaque algorithms, information reliability, privacy intrusion, fake information.

Дар даврони муосир, ки бо рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва иртиботӣ (ТИИ) тавсиф мешавад, масоили ахлоқӣ ва ҳуқуқӣ аҳамияти хоса пайдо кардаанд. Дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ - аз маорифу тандурустӣ то сиёсату иқтисод - таъсири технологияҳои рақамӣ эҳсос мешавад. Маҳз ҳамин тағйирот ниёз ба таҳияи меъёрҳои ахлоқии навро ба миён овардааст, ки онҳоро дар доираи ахлоқи иттилоотӣ таҳқиқ мекунад.

Таърихи ташаккул ин поягузори барҷастаи ахлоқи иттилоотӣ Норберт Винер аст, ки ҳанӯз дар солҳои 1940–ум дар асоси пажӯҳишҳои худ оид ба кибернетика ба зарурати таҳлили паёмадҳои ахлоқии технологияи компютерӣ ишора карда буд. Дар давоми даҳсолаҳои минбаъда, муҳаққиқони дигар ба монанди Дон Паркер, Ҷозеф Вайзенбаум, Волтер Мэнер, Ҷеймс Мур ва баъдан Лучиано Флориди самтҳои гуногуни ахлоқи рақамиро рушд доданд.

Муҳаққиқон қайд мекунад, ки аввалин тадқиқоти мушаххаси соҳаи ахлоқи компютерӣ ба ибтидои солҳои 60-уми асри XX рост меояд ва аз он вақт инҷониб, таваччуҳ ба ин соҳа дар ҷаҳон рӯ ба афзоиш аст.

Назарияҳо ва мактабҳои таҳлилий ба олимони мазкур тааллуқ дошта метавонанд: - Норберт Винер ахлоқи иттилоотиро бо таъя ба кибернетика ва паёмадҳои иҷтимоии он асоснок кард; - Дон Паркер таваччуҳи ҷомеаро ба мушкилоти ҷиноятҳои иттилоотӣ ҷалб намуд; - Ҷеймс Мур мафҳумҳои калидии “ноаёнӣ”-ро вориди таҳлили ахлоқӣ кард; - Л. Флориди ахлоқи иттилоотиро ҳамчун макроэтика муаррифӣ намуда, онро то ба муҳити иттилоотии ғайриинсонӣ васеъ кард.

Ин ҳама равишҳо ба ташаккули модели илмии ахлоқи иттилоотӣ мусоидат намудаанд, ки имрӯз на танҳо як фанни академӣ, балки як самти стратегии сиёсӣ ва фарҳангӣ дар ҷаҳон шудааст.

Дар замони рушди босуръати технологияҳои рақамӣ ва иттилоотӣ, баҳусус пас аз солҳои 2020, ҷомеа бо як қатор мушкилоти нав ва печидаи ахлоқӣ рӯ ба рӯ шудааст. Ин масъалаҳо метавонанд ба се гурӯҳи асосӣ ҷудо шаванд:

1. Мушкилоти марбут ба муҳтаво ва эътимод. Сифат ва эътимоднокии иттилоот: - Маълумоти нодуруст, таҳрифшуда ва ғайриимтинонро бо суръати баланд паҳн мекунад. Ин вазъ ба шаклгирии афкори ҷамъиятӣ, қабули қарорҳои сиёсӣ ва ҳатто амнияти миллӣ таъсири манфӣ мерасонад. Маълумоти бардурӯғ ва фейк: - Таҳлилгарон ин масъаларо ҳамчун хатари ҷиддӣ ба демократия ва фазои иттилоотӣ арзёбӣ мекунад. Набудани механизмҳои муассири тафтиш ва муқовимат бо фейкҳо мушкилотро шадидтар мекунад.

2. Мушкилоти марбут ба ҳуқуқ ва махфият. Ҳуқуқ ба махфият ва ҳифзи маълумоти шахсӣ: - Шабакаҳои иҷтимоӣ, платформаҳои тиҷоратӣ ва хадамоти давлатӣ маълумоти шахсиро ҷамъ ва коркард мекунад. Дар бисёр маврид, шахрвандон надониста ризоият медиҳанд ва аз оқибатҳои истифодаи маълумоташон беҳабар мемонанд. Моликияти рақамӣ ва авторство: - Кӣ соҳиби ҳақиқии маълумоти рақамист? Платформа, муаллиф ё истифодабаранда? Дар замони ЗС ва big data, ҳудудҳои ҳуқуқии моликият норавшан мешаванд.

3. Мушкилоти марбут ба технологияи худтанзимкунанда. Назорат ва маҷдудсозӣ: - Ҳукуматҳо ва ширкатҳои бузурги IT метавонанд иттилоотро филтр ва маҷдуд кунанд, ки ба озодии баён ва дастрасӣ ба иттилооти воқеӣ таъсир мерасонад. - Алгоритмҳои бидуни шаффофият ва таъбизкор: Системаҳои ЗС метавонанд бар пояи маълумоти тамоюлноқ ё ғалат қарор қабул кунанд. Ин ба нобаробарӣ ва таъбиз дар сатҳи иҷтимоӣ оварда мерасонад. - Озодии ирода дар заминаи ИИ: Саволи фалсафии классикӣ - "Кӣ масъул аст?" - акнун бо пайдоиши ИИ шакли нав мегирад: агар қарорро алгоритм қабул кард, пас масъул кист – барномасоз, ширкат, ё худ система?

Ҷадвали 1. Хулосаи модел:

№	Гурӯҳ	Масъала	Хатари эҳтимоли
1	Муҳтаво ва эътимод	Фейк, таҳриф, маълумоти беътибор	Гумроҳкунии омма, нобоварӣ ба расонаҳо
2	Ҳуқуқ ва махфият	Махфият, маълумоти шахсӣ, авторство	Аз даст рафтани назорат, шиканандаи ҳуқуқҳо
3	Технология ва ЗН	Цензура, таъбиз, автоматизатсияи ахлоқ	Камшавии озодӣ, бечавобгарӣ, хатар ба демократия

Маҷдудиятҳо ва таҳдидҳо дар самти махфият, истифодаи ЗН дар амнияти миллӣ, таҷзияи ахбори ҷамъиятӣ, зеҳни сунъӣ дар қабули қарорҳои давлатӣ ва ғайра, талаб мекунад, ки меъёрҳои ахлоқӣ доимо бознигарӣ шаванд. Дар солҳои охир, технологияҳои иттилоотӣ ба яке аз василаҳои муҳими табдили идоракунии давлатӣ табдил ёфтаанд. Тавре ки муҳаққиқи рус А.Н. Балашов [1] ишора мекунад, ҳукумати электронӣ на танҳо василаи содагардонии хидматрасонӣ ба шахрвандон аст, балки платформаи нав барои баланд бардоштани шаффофият, таҳкими ҳокимияти қонун ва иштироки фаъоли шахрвандон дар идоракунӣ мебошад.

Ахлоқи муосири иттилоотӣ ва компютерӣ: Таърих, мушкилот ва масъалаҳои нав

Навовариҳои илмӣ ва технологӣ ҳамеша оқибатҳои амиқи иҷтимоӣ ва ахлоқӣ доранд. Ба мисоли асрҳои XVI–XVII дар Аврупо назар мекунем, ки олимони мисли Коперник ва Нютон модели нави тавонои Оламро таҳия намуданд. Ин дастовардҳои илмӣ файласуфонро, ба мисли Гоббс, Локк ва Руссо, водор сохтанд, ки табиати инсон ва идеали ҷомеаро навбинӣ кунанд. Онҳо одамонро ҳамчун қувваҳои ақлоние медонистанд, ки метавонанд мустақилона фикр кунанд ва тавассути дониш ҷомеаро эҷод намоянд. Ин таҳаввулоти фалсафӣ асоси назарияҳои ахлоқӣ ва тағйироти сиёсиро дар асрҳои баъдӣ гузошт.

Имрӯз бошад, бо рушди илмҳои физика, биология ва махсусан кибернетика ва технологияи иттилоотӣ-компютерӣ (ТИК) файласуфон ва ҷомеашиносон табиати инсон ва ҷомеаро аз нав баррасӣ мекунад. ТИК дар соҳаҳои гуногун - тиҷорат, тандурустӣ, маориф, идоракунӣ, муҳофизат ва ғайра - фаъолияти инсонро ба дараҷае беҳтар кардааст, ки қаблан тасаввурнопазир буд.

Бо вуҷуди ин, рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ мушкилоти нави ахлоқӣ ва иҷтимоиро ба бор овардааст. Масъалаҳои ахлоқии муҳими ҷомеаҳои иттилоотӣ, ки дар ибтидои асри XXI ба миён омаданд, ба сифати иттилоот ва эътимоднокии он, назорат ва маҳдудсозии дастрасӣ (цензура), масъулият дар баробари маълумоти бардурӯғ ва фейк, ҳуқуқ ба махфият ва ҳифзи маълумоти шахсӣ, моликияти рақамӣ ва авторство, алгоритмҳои бидуни шаффофият ва таъбизкор, ва озодии ирода дар заминаи интеллектҳои сунъӣ иртибот доранд. Ин рӯйхат пурра нест ва мушкилоти нави ҳамеша пайдо мешаванд.

Ахлоқи муосири иттилоотӣ ва компютерӣ мавзӯҳои анъанавиро - ҷиноятҳои иттилоотӣ-компютерӣ, махфӣ ва пинҳон будани иттилоот, озодӣ, ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ, масъулияти касбӣ ва ғайра - дар заминаи масъалаҳои нави ахлоқӣ баррасӣ мекунад. Рушди технологияҳо одатан масъалаҳои ахлоқиро ҳамзамон дар якҷанд соҳа матраҳ месозад. Масалан, Интернетии ашё (Internet of Things - IoT), ки имрӯз шакли навини технологияҳои сенсориро дар бар мегирад, масъалаҳои нави дахлатнопазирӣ ва ҳифзи маълумотро пеш меорад. Дастигоҳҳои сенсорӣ, ки дар утоқҳои истиқоматӣ ва муҳити атроф васеъ истифода мешаванд, ба монанди Microsoft Kinect ё дастпонаҳои фитнес, маълумоти ҳаёти шахсро ҳамчун меоранд ва боиси нигарониҳои ахлоқӣ дар заминаи махфият ва беҳатари иттилоот гардидаанд.

Инчунин, дар тӯли таърихи рушди Интернет шумораи дастгоҳҳои сенсории мобилӣ ва интиқолшаванда, ки бо интернет пайваст мешаванд, афзудааст. Ин дастгоҳҳо маълумоти биометрӣ ва аудиовизуалӣ ҳамҷоя мекунад, ки ин масоили ҳассосро дар заминаи ҳифзи ҳаёти шахсӣ ва масъулияти ахлоқӣ пеш меорад.

Дар доираи ин таҳаввулот ва мушкилот, сиёсати иттилоотӣ ва истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба яке аз масъалаҳои муҳимми сиёсати ҷаҳонӣ ва миллӣ табдил ёфтааст. Ба гуфтаи олимони таҳлилгарон, татбиқи ҳукумати электронӣ дар кишварҳои пешрафта роҳи нави ҳамкориро барои баланд бардоштани самаранокии ҳадамоти давлатӣ ва тавсеаи имкониятҳои худхизматрасонӣ барои шаҳрвандон фароҳам меорад.

Ҳамин тариқ, ахлоқи иттилоотӣ ва компютерӣ, ки аз даҳаи 1970 ҳамчун соҳаи мустақил ва муҳими таҳқиқотӣ шакл гирифтааст, имрӯз боз ҳам бештар аҳамият пайдо мекунад. Он на танҳо масъалаҳои маъмули ахлоқии технологияро, балки мураккабтарин ва навишро низ таҳлил мекунад ва ҳамчун замина барои рушди масъулияти иҷтимоӣ ва ҳалли мушкилоти нави дар ҷомеаи иттилоотӣ хизмат мекунад.

Ҳукумати электронӣ дар шакли муосири худ ҳадафҳои зеринро дар бар мегирад: - Беҳсозии хизматрасонии давлатӣ, - Тавсеаи имкониятҳои худидоракунии шаҳрвандон, - Баланд бардоштани сатҳи саводи рақамӣ ва ахлоқии ҷомеа, - Тақвияти робита байни давлат ва шаҳрванд тавассути шабакаҳои иттилоотӣ.

Бо дарназардошти тамоми равандҳои таърихӣ ва воқеиятҳои муосир, метавон ба хулоса омад, ки ахлоқи иттилоотӣ имрӯз яке аз соҳаҳои калидии таҳқиқ ва танзими иҷтимоӣ мебошад. Пешниҳод мешавад: 1. Таҳияи стратегияи миллии ахлоқи рақамӣ дар кишварҳои рушдбанда ва ташкили гурӯҳҳои кори байнисоҳавӣ; 2. Ҷорӣ намудани барномаҳои таълимии ҳатмӣ дар сатҳҳои гуногуни маориф оид ба ахлоқи рақамӣ; 3. Пазириши кодексҳои касбии ахлоқ барои ҳамаи соҳаҳо, ки бо коркарди иттилоот сару кордоранд; 4. Назорати байнидавлатӣ ва байналмилалӣ нисбат ба фаъолияти ЗН ва шабакаҳои иттилоотии азим.

Навовариҳои илмӣ ва технологӣ ҳамеша оқибатҳои амиқи иҷтимоӣ ва ахлоқӣ доранд. Ба мисоли асрҳои XVI–XVII дар Аврупо назар мекунем, ки олимони мисли Коперник ва Нютон модели нави тавонои Оламро таҳия намуданд. Ин дастовардҳои илмӣ файласуфонро, ба мисли Гоббс, Локк ва Руссо, водор сохтанд, ки табиати инсон ва идеали ҷомеаро навбинӣ кунанд. Онҳо одамонро ҳамчун қувваҳои ақлоние медонистанд, ки метавонанд мустақилона фикр кунанд ва тавассути дониш ҷомеаро эҷод намоянд. Ин таҳаввулоти фалсафӣ асоси назарияҳои ахлоқӣ ва тағйироти сиёсиро дар асрҳои баъдӣ гузошт.

Имрӯз бошад, бо рушди илмҳои физика, биология ва махсусан кибернетика ва технологияи иттилоотӣ-компютерӣ (ТИК) файласуфон ва ҷомеашиносон табиати инсон ва ҷомеаро аз нав баррасӣ мекунад. ТИК дар соҳаҳои гуногун - тиҷорат, тандурустӣ, маориф, идоракунӣ, мудофия ва ғайра - фаъолияти инсонро ба дараҷае беҳтар кардааст, ки қаблан тасаввурнопазир буд.

Бо вуҷуди ин, рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ мушкилоти нави ахлоқӣ ва иҷтимоиро ба бор овардааст. Масъалаҳои ахлоқии муҳими ҷомеаҳои иттилоотӣ, ки дар ибтидои асри XXI ба миён омаданд, ба сифати иттилоот ва эътимоднокии он, назорат ва маҳдудсозии дастрасӣ (цензура), масъулият дар баробари маълумоти бардурӯғ ва фейк, ҳуқуқ ба махфият ва ҳифзи маълумоти шахсӣ, моликияти рақамӣ ва авторство, алгоритмҳои бидуни шаффофият ва табъизкор, ва озодии ирода дар заминаи интеллектҳои сунъӣ иртибот доранд. Ин рӯйхат пурра нест ва мушкилоти нави ҳамеша пайдо мешаванд.

Ахлоқи муосири иттилоотӣ ва компютерӣ мавзӯҳои анъанавиро - ҷиноятҳои иттилоотӣ-компютерӣ, махфӣ ва пинҳон будани иттилоот, озодӣ, ҳуқуқ ба моликияти зеҳнӣ, масъулияти касбӣ ва ғайра - дар заминаи масъалаҳои нави ахлоқӣ баррасӣ мекунад. Рушди технологияҳо одатан масъалаҳои ахлоқиро ҳамзамон дар якҷанд соҳа матраҳ месозад. Масалан, Интернетии ашё (Internet of Things - IoT), ки имрӯз шакли навини технологияҳои сенсорию дар бар мегирад, масъалаҳои нави дахлатнопазирӣ ва ҳифзи маълумотро пеш меорад. Дастгоҳҳои сенсорӣ, ки дар утокҳои истиқоматӣ ва муҳити атроф васеъ истифода мешаванд, ба монанди Microsoft Kinect ё дастпонаҳои фитнес, маълумоти ҳаёти шахсиро ҳамчун меоранд ва боиси нигарониҳои ахлоқӣ дар заминаи махфият ва бехатарии иттилоот гардидаанд.

Ҳамчунин, дар тӯли таърихи рушди Интернет шумораи дастгоҳҳои сенсорию мобилӣ ва интиқолшаванда, ки бо интернет пайваست мешаванд, афзудааст. Ин дастгоҳҳо маълумоти биометрӣ ва аудиовизуалӣ ҷамъоварӣ мекунад, ки ин масоили ҳассосро дар заминаи ҳифзи ҳаёти шахсӣ ва масъулияти ахлоқӣ пеш меорад.

Дар ин замина, оқибатҳои нодуруст ва бемақсадона истифода бурдани технологияи иттилоотиро муҳаққиқи муосири тоҷик Беҳбудов Шаҳобҷон мавриди таҳлили амиқ қарор дода, зикр намудааст, ки масъалаҳои асосии истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар шабакаҳои умумичаҳон ба масъалаҳои дахлнопазирӣ, ҳуқуқи дастрасӣ ба маълумот ва фаъолияти зараровар дар Интернет дахл доранд. Аз ҷумла, дахлнопазирӣ бо имконияти санҷиши ирсият иртибот дошта, метавонад одамонро зери хатари бемориҳои вазнин, мисли саратон, қарор диҳад [2, с. 43-44].

Аз ин гуфтаҳо метавон хулоса кард, ки ахлоқи иттилоотӣ-компютерӣ барои муҳокимаи мушкilotи ахлоқии ҷомеаи муосири инсон мусоидат мекунад, ки онҳоро дар доираи назарияи ахлоқи муқаррарӣ ҳал кардан душвор аст. Бо вучуди ин, ин масъалаҳо дар ҳаёти ҳаррӯзаи корбарони технологияҳои компютерӣ аҳамияти зиёд доранд. Мубоҳисаҳои густурда метавонанд ба таҳияи қоидаҳои умумии ахлоқӣ бо принципҳои ихтиёрӣ ва манфиатҳои умумӣ оварда расонанд, ё ҳатто қабули қонунҳои навест, ки аз ҷиҳати ахлоқӣ муҳиманд, мусоидат кунанд.

Дар ин замина, аҳамияти таҳлили таърихи пайдоиш ва рушди ахлоқи компютерӣ ҳамчун як соҳаи таҳқиқотӣ, ки қариб як аср аст идома дорад ва айни замон дар ҳолати рушди экспоненсиалӣ қарор дорад, хеле калон мебошад. Ин таҳлилҳо метавонанд пешгӯиҳои навро дар бораи масъалаҳои ахлоқии технологияҳои компютерӣ пешниҳод кунанд ва роҳҳои ҳалли муосири мушкilotро фароҳам оранд.

Ҳамзамон, татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаи сиёсати миллий ва ҷаҳонӣ низ назаррас аст. Ба гуфтаи олимони, мисли А.Н. Балашов, технологияҳои иттилоотӣ на танҳо дар муборизаҳои сиёсӣ, балки дар таҳия ва қабули қарорҳо, баланд бардоштани самаранокии идоракунии давлат ва ҳизбҳои сиёсӣ нақши муҳим доранд. Ҳукумати электронӣ намунаи комили истифодаи технологияи иттилоотӣ мебошад, ки хадамоти давлатӣ, иштироки шаҳрвандон дар идоракунии ва имкониятҳои худхизматрасонино бехтар месозад [1, с. 88].

Адабиёти истифодашуда:

1. Балашов А.Н. Информационные технологии в политике: сущность, содержание и классификация // Среднерусский Вестник общественных наук. Политология: актуальные аспекты. № 2, 2014. С. 88.
2. Беҳбудов Ш. Т. Воқеияти иттилоотӣ дар парадигмаи арзишҳои антропологии инсон дар ҷомеаи муосир // Автореферат. 2021. С.43-44.
3. Назаров А.П., Неъматов Ё.Н. Комплекси таълимию методӣ аз фанни “Қорҳои беруназсинфӣ аз информатика”. “Матбааи ДДОТ ба номи С. Айни дар назди Парки Технологӣ”-Душанбе-2020. 140саъ.
4. Манжуева О.М. К вопросу об информационной этике // Известия Томского политехнического университета. – 2010. –Т. 316. – № 6. – С. 176–179.
5. Галинская И.Л. Компьютерная этика, информационная этика, киберэтика // Новые инфокоммуникационные технологии в социально-гуманитарных науках и образовании: современное состояние, проблемы, перспективы развития. – М.: Логос, 2003. – С. 112–132

6. Ф. Комилиён, Т. Шарипов, С. Мирзоев, И. Қосимов, З. Раҳмонов Технологияи иттилоотӣ. Китоби дарсӣ барои синфи 11-уми муассисаҳои таҳсилоти умумӣ. – Душанбе, 2023. – 280 с.
7. Малюк А. А., Полянская О. Ю., Алексеева И. Ю. Этика в сфере информационных технологий. М.: Горячая Линия –Телеком, 2011. 346 с.
8. Манжуева О. М. Основные составляющие информационной этики // Мир современной науки. 2014. № 3 (25).С. 106-110.
9. Манжуева О. М. Практическая теория компьютерной этики Д. Мура // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2014.№ 5 (43): в 3-х ч. Ч. I. С. 132-134.